

A Petőfi-életmű kutatói általában azt vallják, hogy az, amit Petőfi ifjúkori költeményeiből ismerünk, csak egy része, talán a kisebb része annak, amit Petőfi 1838 és 1843 között írt. Ezt a nem alaptalan feltevést az iskolatársak, barátok emlékezéseivel indokolják — az emlékezések ugyanis egy-egy korszakban rendszerint versekről, sőt kisded kötetekről beszélnek —, s még inkább indokolják azzal, hogy sok ifjúkori Petőfi-versek ismerjük a *címét*, nem egynek gyakor megvolt lelőhelyét, magukat a költeményeket azonban ma már nem.

Petőfi költeményei újabb kritikai kiadásának előkészítése során viszont — az életrajzi, alkotáslelektani és műmegővási körülmények mérlegelésével — bennem az a meggyőződés alakult ki, hogy egyrészt a ránk maradt zsengék mennyisége *viszonylag* teljesnek tekinthető: azaz valószínűleg kevesebb fiatalkori vers pusztult, kallódott el, mint általában hiszik; másrészt a csak cím szerint ismert költemények egy része azonosítható *más cím alatt* szövegszerűen is fennmaradt költeményekkel.

Ennek alátámasztására néhány szóban ki kell térnünk arra, hogy Petőfi szinte gyermekkorától kezdve, de Selmecen (1838. szept.—1839. febr. közepe) már bizonyosan a jövő számára gyűjti, őrzi, lehetőleg helyezi verseckéit, s hogy már ekkor a publikáció vágyával, szándékával, igényével költ, olyan publicitás igényével, mely már ekkor túlnéz a kollégiumi, liceumi magyar társaságok, önképzőkörök nyilvánosságán. „Gyakran említette, mennyire szeretné ő, ha csak egyetlen egy munkáját látná nyomtatásban” — emlékezik a selmeci Petőfire Szeberényi Lajos.¹ Az ilyen költő, érthető módon, nem hányja el verseit, nem hagyja elkallódní, hanem odaajándékozza emlékül (bízva abban, hogy a megajándékozott megőrzi), lemásolja, összegyűjtögeti egy cérnával egybefűzött füzetecskébe, méricskéli: kijön-e belőle egy kis kötet, amivel már felkeresheti az irodalmi élet vezéreit — és a kiadókat. „Petőfi [Ostffy] Asszonyfán, Sopronban, katonászkodása idején, s onnan visszatérte után rövid időzése alatt Pápan, számos költeményt írt, melyeket ő inkább csak erős emlékezetében hordott, majd nekiülve egy füzetbe összeszedett majd meg összetépte, némelyek kihagyásával, mások átdolgozásával meg újra összeírta, s számtagatta, hogy mily kötetként adnának ki nyomtatásban” — írja Petőfi rokona, egy életen át jó barátja, néhány évének közvetlen szemtanúja s hiteles felidézője, Orlay Petrics Soma.² Így készült el például a *Lanc Versei* c. kötet 1841-ben³ s egy másik (részben bizonyára azonos anyagú) kötet 1842-ben. Ez utóbbiról Orlay így emlékezik meg: „Egy kötetke költemény kiadását is tervezte Mező-Berényben; mely Petőfi verseim kívül tölem egy pár beszélyt is tartalmazott volna. . . . Azonban pénz és kiadó nélkül számítottunk, s így a szándéknál tovább nem boldogultunk”.⁴

Egyenesen meglepő az az öntudatos jövőre készülés és műfeltés, melyet Petőfi akkor mutat, amikor élete egy-egy nehéz fordulója előtt az a veszély fenyegeti, hogy a rá váró viszonytárságok között versei esetleg elkallódnak. Selmecről való eltávozása előtt Szeberényinél hagyja néhány költeményét (ugyancsak neki Pozsonyban is átad 1840—41-ben néhány verset), a katonaság alatt (1840) Salkovics Károlynak, az ostffyasszonyfai nyár egyik pajtásának küldi el levélben frissen írt verseit vagy azok egy részét,⁵ — mert a többit ő maga őrzi! még 1845 januárjában is. . . . a Tavasz második füzetébe majd összeszedem katonakoromból megmaradt [!] alexandrinus verseimet” — fenyegeti meg a pápai zsenéit tudta nélkül nyilvánosságra hozó pápai képzőtársulatot.⁶ 1841 őszén Neumann Károlynai, aszódi szállásadónője fiánál, akkor még egyik legjobb barátjánál helyezi letétbe a *Lanc Verseit* és egy összehajtott rajzlapon külön még öt költeményt⁷. . . . Az persze előfordulhatott, hogy a letéteményesek méltatlanok voltak a bizalomra, hagyták elkallódní a nekik átadott verseket. Ez lett a sorsa — ha az eset egyáltalán megtörtént — az ostffyasszonyfai szerelem tárgya, Tóth Róza számára átadott verseknek.⁸

A versek megőrzésének egy másik, talán még gyakoribb formája az volt, hogy — mint Orlay mondja — Petőfi „csak erős emlékezetében” hordta azokat, és egy későbbi időpontban — esetleg változatlanul, leginkább azonban átdolgozva — leírta őket. Leírta, az alapötletet, alapélményt meghagyva, de érettebb formai művészettel, magatartással újra kidolgozva, —

¹ Néhány év Petőfi életéből. Szeged 1861. 9.

² ORLAY SOMA: Adalékok Petőfi Sándor életéhez. BpSz 1879. XXXVII. köt. 18.

³ VÖ. KORONCZY IMRE: Petőfi életéhez. Figyelő 1889. XVII. köt. 1. füz. 51—59.; REXA DEZSŐ: „Lanc Versei”, 1922.

⁴ ORLAY I. M. BpSz 1879. XXXVII. köt. 35.

⁵ BARÓTI LAJOS: Ismeretlen ifjúkori költemények Petőfitől. VU 1897. 3. sz. 34—35.

⁶ Petőfi Sándor Összes Művei. V. köt. Akadémiai K. 1956. 11.

⁷ Petőfi ifjúkori kiadatlan költeményeiből. VU 1880. 43. sz. 709—710.

⁸ PORKOLÁB ISTVÁN: Petőfi Ostffyasszonyfán. Harangszó 1922. 20—21. sz. 171.; Uő.: Petőfi Kemencs-alján. EvIL 1922. 5. sz. 6.

többnyire *más címen!* Mint látni fogjuk, még a pápai képzőtársulati működés során is igazolható, hogy Petőfi sokszor egy-két évvel korábban megfogalmazott versnek egy megújított, átdolgozott formájával lép fel (*Kuruttjó, Heliconi zarándok, Vándordalok* stb.). Szerencsére nem egy zsenének fenn is maradt két, olykor három változata is, — állításunk így több a pusztá feltevésnél: vö. például a *Róza* három változatát (*Epigramm. 1., Róza, Hajnal*), az *Elválás* két (azonos című) változatát, a *Méz és csók* és a *Fürge méh* vagy a *Zivatar* és a *bújdosó* viszonyát. Igen jellemző Petőfire — s ez nagy fejtörést okoz az egyes változatok datálása tekintetében —, hogy az átdolgozás során meghagyja az ihlet megfogadásának: az első változat megszületésének idejét (azaz: azonos költeményeknek tekinti őket), noha esetleg két év is eltelt az egyes változatok leírása között, s noha gyakran igen lényeges tartalmi, formai változtatásokkal jár az átdolgozás. . . Az időpontot meghagyja, a címet azonban az esetek többsében megváltoztatja.

. . . Nos, e kétségtelenül igazolható gyakorlat alapján érezzük jogosnak, hogy néhány olyan zsenégt, melyet csak cím szerint ismerünk, azonosítsunk később megírt (vagy később előkerült) költeményekkel. Úgy véljük, a két indíték: Petőfinek minden írása megőrzése iránt mutatott, már-már túlzott aggodalma, másrészt a korábbi írások későbbi, érettebb fokozatú átdolgozásának gyakorlata indokoltta teszi az alább következő fejtegetéseket.

A költő keserve

E verset Petőfi Selmecről történő eltávoztakor Szeberényinél hagyta, sőt bizonyára már korábban átadta barátjának, aki azt a Magyar Társaság XXIV. gyűlésén „2^a hava 16^{án}”, azaz 1839. február 16-án — egy-két nappal Petőfi eltávozta után — fel is olvasta. Mэгhozzá nagy sikerrel. A társasági jegyzőkönyv szerint⁹ Szeberényi Lajos elnök, „kinél [Petrovich] némely művei maradtak”, felolvasta „az oskolai pályától s tőlünk búcsút vett Petrovics társunk munkáit, melyekben a költészet kecske oly kitűnő volt, hogy meglepetve figyelnünk kellett, s egy szívvel szájjal az érdemkönyvbe munkáját beírni óhajtottuk”. Ez utóbbi munkát, mely érdemkönyvbe került, Szeberényi cím szerint is megnevezi: „az ifjúkori munkája, melynek címe »a költő keserve« volt.”¹¹ A fényt a selmeci liceumi Magyar Társaság érdemkönyvének tartalomjegyzéke is megerősíti: a VII. kötetben, „A munkák és nevek jegyzékében” a 15. szám alatt ott áll: A költő keserve. Petrovich Sándor.

Sajnos, ma már csak Versényi György közleményére¹² hivatkozhatunk még a tartalomjegyzék tekintetében is, mert az érdemkönyv az ev. liceum irataival együtt ismeretlen helyen hanyódik.¹³ A vers maga pedig már az 1850-es évek elején eltűnt az érdemkönyvből. Szeberényi már 1855-ben ezt kénytelen megállapítani: „Az Érdemkönyv . . . megvan ugyan, de azok a lapok, melyeken a mű volt, hiányzanak. Alkalmasint az 1851-diki tűzvész alkalmával szakították ki”¹⁴. . . Dehát ha valaki menteni akarta *A költő keservét*, mért nem mentette a Petőfi kézírásában ugyanott levő *A hűtelenhez*-t? (Ez utóbbi egyébként az 1890-es évek elején hasonló sorsra jutott, ma már az sincs a — valahol talán meglevő — érdemkönyvben.¹⁵ Közelebb járhat az igazsághoz Versényi György, aki szerint (i. h.) „valamely haszontalan ereklgyűjtő onnan [az érdemkönyvből] kitépte, noha nem is Petőfi eredeti kézírása volt”.

A költő keservéről többet nem tudunk, a tartalmáról sem. Legfeljebb a terjedelmére következtethetünk az érdemkönyvben elfoglalt oldalak (1—2) számáról, s valami fogódzót jelent az is, hogy Szeberényi esztétikája szerint a vers sokkal jobb volt, mint *A hűtelenhez*: „Jól emlékezem, hogy a fennebb említett »hűtelenhez« címzett, és az itt érdekelt mű között roppant különbség volt. P. olvasás, gyakorlás és studium által már akkor költővé képezte magát”.¹⁶ A „roppant különbség” és a költő-mivolt Szeberényi szemében aligha jelenthetett mást, mint azt, hogy közelebb állt a kor nagyjait utánzó iskolai költészet eszményéhez, hogy *A hűtelenhez*-nek (valamelyest) személyes vonatkozása helyett Petőfi itt az érzelmes, fikciókkal operáló sablont jobban követi és közérdekűbb, hazafias nembn. . .

Nos, néhány éve előkerült egy olyan Selmecen keletkezett Petőfi-vers, mely ennek az esztétikának mindenben megfelel: a *Bú*, melyet Hernády Ferenc fedezett fel Szeberényinek egy kéziratoss hagyatékában, amit az a Pécsi Aurora szerkesztőjének, Balogh Károlynak küldött el Petőfinek három más és két saját költeményével együtt 1841 nyarán.¹⁷ A *Bú* alatt

⁹ L. fénymásolatát BÉKÉS ISTVÁN: Petőfi nyomában, Bp. 1959. 68.

¹⁰ Megfigyelhető, hogy a jegyzőkönyv egyszer „munkáit, melyekben”-t mond, később „munkáját”. Ezt már VERSÉNYI GYÖRGY is (Petőfi Selmecen. Koszoru 1881. VI. 91—95) és nyomán HATVANY LAJOS (Így élt Petőfi. I. köt. 372) elírásnak tartotta, holott csak ügyetlen fogalmazás. Felolvasni ugyanis több munkát olvasott fel Szeberényi, de érdemkönyvbe csak *A költő keserve* került.

¹¹ I. m. 15.

¹² VERSÉNYI GYÖRGY i. m.

¹³ ItK 1958. 110.

¹⁴ Divatcsarnok 1855. 67. sz. 1334.

¹⁵ Petőfi Sándor Összes Művei id. kiadás III. köt. 352.

¹⁶ I. m. 14—15.

¹⁷ HERNÁDY FERENC: Petőfi három ismeretlen verse és a „Kuruttjó” egy változata. It 1956. 2. sz. 133.

ugyan Örömfy Vidor neve szerepelt, de ez csak a datálást könnyíti meg, hiszen ez a név vitathatatlanul Petőfinek Selmecen — csak Selmecen — használt álneve.¹⁸ És lám: a *Bű* valóban egy költő keserve, nem Petőfié személyesen, hiszen a költő bújának okai közt az is szerepel: „Jó szülömet Rejti sír”, — ami csak a keservek egyik fiktív komponense, ahogy — ekkor, itt, Selmecen — valójában már csak fikció a viszonzatlan szerelem és a közéleti hazafiúi szomogás („S szép hazámon Leng ború”) is. Elképzelhető-e mármint, hogy Petőfi Selmecen két olyan költeményt is írt, melynek tárgya egyként a költő keserve? Aligha. Ugyanakkor a *Bű*nak életrajzilag szemetszúróan „téves” állítása művészileg rögtön hitelessé válik, ha úgy tekintjük, hogy egy elvont „költő” panasolja kordivatos, sablonos keservét. Éppen e jól eltalált sablon miatt természetes, hogy a Magyar Társaság nehéz magyar szólású tagjainak „meglepetve figyelniök kellett” „a költészet kecsé”-nek a versben való megnyilvánulására.

Hogy aztán a két változat s a két cím közül melyik a korábbi, az *A költő keserve* szövegének hiányában ma már nem dönthető el. Valószínűnek az látszik, hogy Petőfi előbb — még Örömfy Vidor néven — a *Bűt* írta meg, s azt előzetesen oadaadt Szeberényinek, mint az szokása volt,¹⁹ majd eltávozta előtt letétbe helyezte nála az új című *A költő keservét*, melyet aztán Szeberényi — Petrovich Sándor neve alatt — felolvasott az önképzőköri ülésen, akkor talán nem is emlékezve rá, hogy már egy más változat is van a birtokában: a *Bű*. Ez csak Pozsonyban kerülhetett megint a kezébe, amikor szétnézett Petőfinek nála maradt írásai között, hogy küldjön Belőlük Balogh Károlynak. Nem véletlen, hogy Szeberényi ekkor a selmeci terméshez nyúl vissza; számára az almanachos, érzelmes, fiktív Petőfi mindig magasabb szint volt, mint az egyéniség lenyomatát egyre konkrétább vonásokkal viselő későbbi — ostfgyasszonyfai, katonakori — alkotások. Ezért — mintegy ellensúlyként, a bizonyos siker érdekében s alighanem Petőfi tudta nélkül — küldi el Balogh Károlynak *A visszatért* és a *Kuruttyó* mellett, azoktól helyileg is, névalírásban is elkülönítve, az *Áldozatot* és a *Bűt*: két selmeci verset.

Röviden összefoglalva: véleményünk szerint *A költő keserve* és a *Bű* — valamelyes átdolgozás lehetőségét megengedve — egyazon költemény.

A jégkebel

Azt a gondolatot, hogy az időközben elkallódott *A jégkebel* és a *Honvágy* egyazon költemény, Hatvany Lajos vetette fel elsőnek.²⁰ Mivel e feltevést helytállónak találjuk, itt csak az azonosítás további indoklására, a keletkezési körülmények bővebb és pontosabb kifejtésére szorítkozunk.

A *jégkebel* emlékét Delhányi Zsigmond, Petőfinek Aszódon iskolatársa, egyik legbizalmasabb barátja őrizte meg az 1890-es évekből származó visszaemlékezésében.²¹ Elmondja Delhányi, hogy Petőfi 1841 tavaszán, obsitját megkapva, rövid pápai tartózkodás után Pozsonyba látogatott (március végén-április elején), felkereste ottani nagyszámú volt aszódi és selmeci iskolatársát.²² A korai élettapasztalatok súlyával tekintélyében megnőtt 18 éves obsitos igen kellemes — bár szűkös — napokat töltött ott a katonáskodás nehéz éveit s a kiábrándító 2—3 hetes pápai tanulási próbálkozás után. Bár Petőfinek eredeti terve — hogy Pozsonyban magyar szintársulatra talál, s színésznek áll — nem sikerült, a már legénysorba cseperedett tanulóársakkal elszogot, elbeszélget, sétálgat, traktálja őket aszódi, selmeci és katonakori élményeivel. Ebben a — kilátástalansága ellenére is — átmenetileg derűs légkörben esett meg a következő történet. „Történt — írja Delhányi —, hogy az önképzőkör tagjai készültek dolgozataikkal az örömmünnepre, Petőfi felszólított engemet is, hogy írjak, de nekem nem volt soha vena poeti-cám, erre ajánkozott, hogy ő ír számomra egy költeményt, de hozassak számára kőménymag pálinkát, én hozattam, s ő rövid idő alatt írt számomra egy költeményt, címe volt: *A jégkebel*. Tetszett a költemény és Szeberényi [akkor a pozsonyi liceum önképzőkörének titkára] sürgette, hogy lépjek fel vele s írjam be az érdemkönyvbe, de én nem tettem, nem akarván idegen tollakkal ékeskedni”. Hogy megbizonyosodjék, nem került-e a vers mégis az érdemkönyvbe, később — amikor az érdemkönyv még megvolt — érdeklődött utána, de valóban nem volt benne.²³

Két dolog érdemel itt figyelmet. Egyrészt Petőfi a szerzősége való minden igény nélkül hajlandó valaki számára, valaki helyett és nevében verset írni. Ám nem szabad elfelejteni: egy jókedvű diákkompániában vagyunk, ahol a pénz-, élelem-, ruhacserék, kölcsönzések közepette egy kis szellemi-termék-kölcsönzés beleillik az életstílusba. . . Hasonló sürgős verskötelezettségnek tesz eleget Petőfi — és megint Pozsonyban — 1841 őszén is, amikor egy másik kedves aszódi osztálytársa, Kemény (Jakubovich) János helyett írja meg a *Fürge Méh*-t s az

¹⁸ L. SZEBERÉNYI I. M. 10.

¹⁹ Uo. 9.

²⁰ I. m. II. köt. 33.

²¹ Először HATVANY közölte I. m. I. és II. köt.-ben több részletben, együtt és szövegűen pedig BAL-KÁNYI ENIKŐ: Delhányi Zsigmond: Adatok Petőfi Sándor életrajzához. PIMÉvk. 1959. 44—47.

²² Erre nézve I. még SZALATNAI REZSŐ: Petőfi Pozsonyban. Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó 1954. 31—32.

²³ I. m. PIMÉvk. 1959. 46.

*Erdő szélén-t.*²⁴ ... Most különben is a verscsinálás szinte ujjgyakorlat Petőfi számára, aki katona volt, és színész akar lenni. A költészet e napokban inkább diákos időtöltés csupán. Megírja hát *A jégkebelt*.

Megírja vagy leírja? Fontos kérdés, melyre a felelet világot vet a korai versek változatainak keletkezésére meg általában Petőfi híres rögtönzéseire is. A felelet pedig az, hogy Petőfi ilyenkor már csak leírja a fejében, de esetleg papíron is kész költeményt, — rendszerint valamit mégis változtatva a korábbi formán. Emlékezzünk csak, mit is mondott Orlay ezzel kapcsolatban! Egészen világos Petőfi eljárása a *Fürge méh* esetében, melynek megvan (!) egy föltétlenül korábbi változata, a *Méz és csók* is. De hasonló leírások eredményei azok a változatok is, melyekről megőrződik egyöntetűen azt vallják, hogy Petőfi ott helyben, együttében írta meg őket.

Következésképpen hasonló leírás lehet *A jégkebel* is. És ha az, mint előző változatra — Hatvanyval egyetértésben — csakis a *Honvágyra* gondolhatunk. E verset Salkovics Károlynak már említett füzete őrizte meg. A füzet Salkovics *másolatában* 12 Petőfi-verset tartalmaz, — illetőleg tartalmazott, míg Baróti Lajos hagyatékával együtt a második világháború alatt el nem pusztult.²⁵ Salkovics egykori állítása szerint e verseket — vagy legalábbis nagy részüket — Petőfi katonáskodása idején (1840) küldte meg neki Sopronba.²⁶ Ha ez valamennyi versre nézve igaz lenne, a füzet egész tartalma 1840 ősze előtt keletkezett volna, — Salkovics ugyanis 1840 őszétől Pápán tanul. A versek egy részére nézve azonban Salkovics Károly állítása föltétlenül helytálló, s helytálló — tartalmi érvek alapján — a *Honvágyra* nézve is. A versben a *Hazámban* későbbi írójának tekintete az „arany kalász Hazája, boldog róna” felé siet, pedig

Áldás malasztja rám felőled nem lebeg,
Csak egy kemény atya átkait
Zúgják fülembé a nyargaló fuvalmak, oh

A „kemény atya”, aki saját súlyos anyagi gondjai miatt már Selmecezen leveszi kezét a színészet, költészet, a szabadabb élet felé kívánckozó, a hámból ki-kirúgó fiáról, majd az ost-fyasszonyfai „szégyen” után (a 16 éves ifjú szerelmes mer lenni a vidék legszebb leányába, egy nyug. őrnagy és földbirtokos gyermekébe, sőt verseket ír hozzá) végleg sorsára bízva, szinte belekényszeríti az egyetlen szomorú lehetőségbe: a katonáskodásba, — ez a kemény atya központi vezérmotívuma a versnek, s majd csak a végső sorokban, a költői álom, vágy, vízió hangulatában lágyul meg:

Édesd nyugalmaik ülnek sírkövemre majd,
S a *jégszív* is talán, kinek
Átkai nyomák a kínos életet, ledől
Békülten a halom fölé,
S lágyult kebel meleg könnyűivel lebeg
Panaszt: szegény fiam!

Az e sorokban emlegetett „jégszív” azonos a „jégkebel” (egyébként a sorokban a „kebel” is előfordul). Mivel bizonyos, hogy 1841 tavaszán a jégkebel már és még nem vonatkozhatik másra, csak a kemény atyai szívre (Tóth Róza ekkoriban nem jelenik meg Petőfi verseiben, majd csak 1841 májusában-júniusában Dunavecscén tűnik fel újra), mivel továbbá aligha valószínű, hogy Petőfi a pozsonyi derűs, pajtási, diákos légkörben mint aktuális élményt írta volna meg *A jégkebelt*, szinte bizonyosra vehető, hogy egy korábbi versét írta le Delhányi Zsigmondnak, akkor viszont az nem lehet más, mint a *Honvágy*, — melyet korábban már megküldött Salkovics Károlynak is. Salkovicsot azonban Petőfi ekkor sokkal inkább temetőnek, mint letéteményesnek tekinti, semmi kapcsolatot nem tart vele még Pápán sem, úgy érzi hát: szabadon rendelkezik a neki elküldött versekkel, ha tetszik, leírja másnak is. A füzet nem egy verséről azt is tudjuk, hogy Petőfi a maga számára is átdolgozta őket (*Hajnal, Méz és csók, Elválás*).

Végül pedig: akárcsak az előbbi vers esetében, itt sem valószínű, hogy ugyanazt az alapélményt Petőfi rövid időn belül két *különböző* versben írta volna meg, ami nem zárja ki azt, hogy esetleg nem módosított rajta, amikor Delhányinak is leírta. A címből következtetve (s logikusan, hiszen a honvágy érzése immár másodrangú) valószínűleg a jégkeblű apa került még erősebben a központba.

²⁴ L. Petőfi két dala. FővL 1875. 108. sz. 533; FERENCZI ZOLTÁN: i. m. I. köt. 1896. 218.

²⁵ Vö. DIENES ANDRÁS: A fiatal katona. A Tanulmányok Petőfiről c. kötetben. Akad. K. 1962. 11. és 8. jegyz.

²⁶ L. VU 1897. 3. sz. 34—35.

Petőfi e költeményéről csak annyit tudunk, hogy a költő mint pápai logicus diák a képzőtársulat XXX. ülésén, 1842. tavaszhoz (április) 20-án olvasta fel. „Munkát olvasott Petrovics Sándor: *Kuruttyó* c. balladát, *Heliconi zarándok*, *Viszontlátás* és *Hattyudalt* c. lyrai dolgozatokat, bír. [álól] Dömjén. Az első kiigazítás végett visszadatott, a második s harmadik műnek epigrammá dolgozása ajánlott, az utolsó érdemkönyvre méltónak ítéltetett”.²⁷ Nem tudni: e versek között a *Kuruttyónak* melyik változata szerepelt a felolvasáson, az 1841 tavaszán Pápan írt változat-e, melyet Szeberényi elküldött Balogh Károlynak,²⁸ vagy az, melyet Petőfi 1941 őszén a *Lanc Versei* közé iktatva adott át Neumann Károlynak,²⁹ esetleg egy harmadik, időközben készült változatot. Annak azonban kevés a valószínűsége, hogy Petőfi „kiigazította” volna balladáját, hiszen az „érdemkönyvre méltónak ítéltetett” *Hattyudalt* sem írta be az érdemkönyvbe. Petőfi ekkor már magasabb, illetékesebb fórumoktól várta az ítéletet költeményei felől; *A borozó* két hét múlva már Bajza kezében lesz, május 22-én pedig már az Athenaeum nyilvánossága előtt olvasható. Nem tudjuk azt sem, átdolgozta-e Petőfi a *Heliconi zarándokot* és a *Viszontlátást*, de aligha valószínű, mivelhogy az előbbi már átdolgozott állapotban került a képzőtársulat elé: bizonyos ugyanis, hogy a vers azonos a *Lanc Versei* közt más címen, *Ujság* néven szereplő költeménnyel.³⁰

Szemponunktól mindez elgondolkoztató körülmény. Mindenekelőtt az, hogy — a *Hattyudalt* kivéve, melyről címen kívül ezideig semmit sem tudunk — két Petőfi-vers k o r á b b i, 1841-es e r e d e t ű. A *Kuruttyó* első változatát Petőfi 1841. márc. 10-ről, az *Ujságot* (= *Heliconi zarándokot*) 1841. május 16-ról keltezi. Legalábbis valószínűnek kell tehát tartanunk, hogy a *Viszontlátás* is korábbi, feltehetőleg 1841-i eredetű. Ezt a feltevést alátámasztja az is, hogy Petőfi a képzőtársulatnak ekkoriban általában is régebben írt, egy korábbi művészi fokon álló termékeit mutatja be, újabb, érettebbnek érzett verseit már egy országos közvélemény elé akarja bocsátani. Igaz: a pályázaton új alkotásokkal is részt vesz, de ott a kijelölt bíráló bizottságban Kovács Pál és Czuczor Gergely is szerepel, sőt Bajza és Vörösmarty is érdeklődik iránta. Előfordul ugyan, hogy az Athenaeumnak küldött versek közt is van régebbi vers vagy átdolgozás, de például az *Ujság* iránt Petőfinek még a megjelenés előtt „nagy ellen-szenve támadt”, s maga kéri kihagyását a folyóiratból,³¹ *A bujdosó* pedig — mely az 1841. május 8-i keltezésű *Zivatar* változata — olyan alapos átdolgozáson ment át, hogy szinte nem is lehet azonos költeménynek tekinteni őket. Ez azonban még így is kivétel: a Bajzának 1842. május 5-én küldött versek között ezeket találjuk: *A borozó*, *Dalforrás*, *Változó ízlés* *Ideát és való*, — mind 1842 tavaszi termés.

Aztán: a *Viszontlátás* a képzőtársulat XXX. ülésén együtt szerepel a *Kuruttyóval*, — ahogy együtt szerepelt *A visszatért* is a Pécsi Aurorának küldött Szeberényi-féle kéziratban. . . Ezzel már el is árultam, hogy a *Viszontlátást* a z o n o s n a k t a r t o m *A visszatért*tel. Ha ugyanis a *Viszontlátás* nem 1842-i vers, az előző év termése közül csak *A visszatért* lehet a megfelelője, az első változata. E verset, mint említettük, Szeberényi 1841 nyarán küldte el Balogh Károlynak, keletkezése pedig mind Hernády Ferenc (i. h.) fejtegetése, mind Petőfi Összes Művei megjelenendő VII. kötetének felfogása szerint 1841. februárra, a hazai földre való visszatérés, a v i s z o n t l á t á s idejére vagy kevéssel azutánra tehető.

További érünk a két vers azonossága mellett: a *Viszontlátás* képzőtársulati bírálója, a Petőfi polémiáiban később ismételt előkerülő Dömjén (Demjén) Ferenc a versnek epigrammává való átdolgozását javasolja. Nos, *A visszatért* valóban rendelkezik epigrammatikus lehetőségekkel; azzal, amit Petőfi majd a *Füstbe men. tervben* olyan ragyogóan meg is valósít, hogy ti. a hazáját viszontlátó költőt elárasztja a meghatottság érzése, „Szólni akar sokat és szépet”, de „e szent órában szózatot ajka kihalt”. Ezt az epigrammatikus csattanót azonban Petőfi ekkor még két laza sorral ellaposítja, — jogos tehát a lerövidítésnek és a csattanó epigrammatikus kielézésének igénye a bíráló részéről.

A teljesség kedvéért hadd tegyem még hozzá, hogy tartalmilag is valószínűleg egyazon élményről van szó. 1841-ben, szüleinek és még pozsonyi barátainak viszontlátása előtt a költő más viszontlátásról nem beszélhet, mint újból a hazai földre lépés nagy élményéről. Ez az élmény pedig két versben is, két ízben is epigrammatikus, illetőleg epigrammának alkalmas formában aligha nyert kifejezést. Következésképpen *A visszatért* és a *Viszontlátás* c. költeményeket egyazon vers két, különböző című változatának kell tekintenünk.

²⁷ FERENCZI Z. i. m. I. köt. 232–233; Petőfi Sándor Összes Költeményei (Havas Ad of). III. köt. 1893. 670.

²⁸ L. HERNÁDY FERENC i. h.

²⁹ VU 1880. 43. sz. 709–710.

³⁰ Az azonosítást már a *Lanc Versei* közlésekor NEUMANN KÁROLY elvégezte. VU 1880. 43. sz. 709.

³¹ L. A levelét Bajzához Kecskemétről 1843. márc. 14-én.

Bródy Sándor centenáriuma újra felhívta a figyelmet a századfordulónak Jókai és Mikszáth mellett egyik legünnepeltebb írójára.

A Gyulán eltöltött két év írói termésének ismertetése nem egyszerű adatközlést jelent, — jórészt olyan adatokat, melyet az irodalomtörténet, a Bródy-bibliográfia eddig nem ismert —, hanem írói munkásságának kibontakozását, első kísérleteit mutatja be, s írói felfogásának, magatartásának nem egy érdekes dokumentumát találhatjuk ezekben az írásokban.

A hagyomány úgy tudja — és Bródy is ilyen értelemben nyilatkozik ezekről az évekről —, hogy Gyulán bátyja ügyvédi irodájában írkokoskodott havi 24 forintért.

Bródy Adolf ügyvéd 1880 végén vagy 1881 első felében jöhetett Gyulára. Az 1880-as népszámláláskor még nem szerepel az összeírottak között. Első gyulai említése a Békés c. helyi lap rövid híre B. A. eljegyzéséről (Békés, 1882. jún. 18.), majd esküvőjéről (1883. jan. 28.) Bródy Sándornak azonban a Magyarország és a Nagyvilág 1881. dec.-i számában már Gyuláról szóló cikke található, s ez bizonyítja, hogy bátyja, aki tulajdonképpen őt Gyulára hozta, fent említett időpontok között jöhetett Gyulára.

Fábry Károly szerint azonban Bródy Sándor előbb nyomdász szeretett volna lenni. Bátyja csak Csabán tudta elhelyezni Takács Árpád nyomdájában. Itt készült Békéscsaba akkoriban egyetlen lapja, a Békésmegyei Közlöny is. Bródy, a szedőgyerek egy alkalommal valami cikkhez önmaga megjegyzését is kiszedte, s ez meg is jelent. Báltaszéki, a lap szerkesztője rettenetesen dühös lett, leszidta a gyereket; mire az elégtételt kért. Báltaszéki még reñóttnek sem adott elégtételt lapjában, nemhogy gyerekeknek. Erre az

„... kapta magát... és írt egy pamfletet. Fiatalos heves vérrrel és önrizzel lerántotta Báltaszékit a sárga földig... A fiú kiszedte és kinyomtatta maga.” S a pamflet megjelent „nagy gaudiumára az örvendő publikumnak.”

Báltaszéki bepanaszolta Sándort Bródy kollegájánál. Az leszidta öccsét, de a pamflet szellemessége érdekelné kezdte, s amikor a gyerek erősen állította, hogy senki sem segített neki a cikk megírásánál, megszületett a döntés:

„No fiú! Ha te írtad, akkor nem is mégy többet vissza a nyomdába. Úlj le az íróasztalhoz, úgyis kell egy írkok, itt maradsz írkoknak — és tanulsz tovább. Gondom lesz rá, hogy tanulj, belőled még embert faragok.

Sándor leült, másolt és tanult, — s így lett író: Bródy Sándor.”¹

Azt hiszem, nyugodtan elfogadhatjuk Fábrynak ezt a feljegyzését, ilyen történetet nem találunk ki történeti hitel nélkül, legfeljebb a részletekben lehet eltérés.

Igy keztem felkutatni a Fábrynál említett affér cikkeit. Megítélésem szerint a Békés megyei Közlöny 1881. jan. 11-i számában található *Az agarász-egylet báljáról* c. cikk származhatott Bródy Sándortól. Benne sok szellemességgel gúnyolja ki az agarászegylet örve alatt elkülönülő helyi arisztokráciát. A cikk szerzője — mint később a vitából kiderül — igen fiatal, s a lap vagy nyomda „rendes munkatársa”. A cikkre három számmal később, január 18-án válaszol „Egy vén roué”. Végül megtalálható a „vén roué”-nak adott válasz is január 20-án, aláírása: „Parlagi Nr. 2.” A válasz valóban kíméletlen hangú.

Más, számításba jöhető vitának nincs nyoma a Közlöny 1881-es évfolyamában.

Ettől kezdve tehát bátyja ügyvédi irodájában írkokoskodik, s szabad idejében frogat. Próbáljuk végigkísérni gyulai életét, megkeresni az elkövetkezendő két évnek felkutatható dokumentumait.

Mindjárt Bródy egy visszaemlékezésének korrigálásával kell kezdenem. Első novellájának megjelenéséről így ír:

„Gyulán hamar szerelmes lettem, még nem voltam 19 éves, és meg akartam nőszülni. Elhatároztam, hogy vagy rajztanár, vagy író leszek. Nem volt érettségim — nem lehettem rajztanár. Maradt az irodalom. Első novellámmal elmentem a helyi lap szerkesztőségébe, és a szerkesztő asztalára letettem Mefisztó barátom című munkámat. Pár nap múlva megjelent az írás, és 2 forint 50 krajcárt fizettek érte. Így lettem író.”²

Az idézett írás nincs a helyi újságokban, később sem jelent meg. (Itt említem meg azt is, hogy Hatvany emlékbeszédének az a része, mely szerint Bródy egy vidéki lap tárcahasábjain olvasta Gyulán Zola *Nanáját*, hasonlóképpen korrigálásra szorult [Hatvany Lajos: Emlékbeszéd Bródy Sándor felett. Századunk, 1931. 10.] A *Nana* nem lapban, hanem külön füzetben, folytatásokban jelent meg. A Békésmegyei Közlöny 1881. aug. 4-i számában értesíti olvasóit,

¹ FÁBRY KÁROLY: Csabai élet. Mezöberény 1924. 115—118.

² Idézi BRÓDY ANDRÁS — Húsevők II. köt. 530.

hogy megjelent folytatásokban a „Nana leánya” első füzete Mach H. és társa kiadásában 35 koronáért, s az egész mű 15 füzetre fog terjedni.)

Míg a helyi újságokban csak 1882-ben jelent meg Bródy-cikk, a Magyarország és a Nagyvilág 1881. évi decemberi számában már gyulai témájú írást közöl tőle, a gyulai múzeum alapítójáról és akkori vezetőjéről, id. Mogyoróssy Jánosról.³

Mogyoróssy kétségkívül nagy szolgálatot tett a helyi kulturális élet fellendülésének a múzeum és könyvtár alapításával. 1858-ban írt *Gyula hajdan és most* című úttörő munkája fontos forrásnyaga a városmonográfiának.⁴ Az a túlzott lokálpatriotizmus azonban, amely ilyen pozitív tettekre hajtotta, nem volt mentes a paradoxonnak tűnő tévedésektől sem.⁵ A nemesi családjára büszke s a hun—magyar regevilágban élő „múzeumőr” olyan különösnek tűnt a fővárosból érkező fiatalembernek, hogy — vállalva minden kockázatot — cikket írt róla.

S a következő héten meg is jelent a felháborodott gyulaiak dörgő hangú nyílt levele a Békésmegyei Híradóban.

„A Magyarország és a Nagyvilág” hetilap múlt vasárnapi számában »A múzeumőr« — portrait — cím alatt egy közlemény jelent meg, melynek aláírt szerzője: Bródy Sándor. E közleményben az előforduló nevek szándékosan úgy vannak elváltoztatva, hogy azokat a tárgy leírásával egybevetve a helybeli olvasó azonnal felismerheti belőlük, hogy az egész cikk helyi viszonyainkból van merítve, annyival is inkább, mivel a közlemény írója — egy — isten tudja honnan idecseppent vértanúképű fantaszta ifjanc — egy idő óta városunkban tartózkodik; de különben az egész csufondáros cikk azért látszik megírva lenni, hogy igaztalan és neveléses túlzásaival gúny tárgyává tegyen egy köztisztelőben és szeretetben álló, érdemes és elagott férfiút, aki — köztudomás szerint — úgyszólván életének javát s vagyonának tetemes részét szentelvé arra, hogy szülővárosának történelmét megírja, és itt egy oly múzeumot alakítson, melyről a legelső szaktudósok a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak. — Bródy Sándor ezen megvetésre méltó fellépése általános felháborodásra adott okot, melynek midőn részünkről is nyilvánosan kifejezést adunk, azt tanácsoljuk Bródy Sándornak, hogy ha máskor neveléses „portrait” akar írni: mindenekelőtt saját magát nézze meg és írja le.

Többen.”⁶

Valljuk be őszintén: Bródy valóban túllőtt a célon; a 76 éves aggastyán aligha lehetett a Bródy Sándor-i nyíltság szerencsés témája.

A cikk azonban elsősorban azért figyelemre méltó, mert Bródy Gyulára érkezésének első írásbeli bizonyítéka. A bemutatkozás mindenestre nem mondható a legszerencsésebbnek — különösen nem egy vidéki kezdő író számára.

A Békésmegyei Híradó alig három héttel a cikk megjelenése után megszűnt, s helyébe újból megindult az 1875-ben megbukott Békés című hetilap. A lap tulajdonosa Dobay János helybeli nyomdatulajdonos és könyvkereskedő — egyben 1873-tól 1888-ig a város polgármestere is —, felelős szerkesztője Jantsovits Emil ügyvéd. A Békés lesz Bródy írói munkásságának első jelentősebb fóruma. Bár az itt eltöltött két év alatt mindössze hat kimutatható cikke található a Békésben, a gyulai szerkesztő iroda hatása nagyobb az alig féltucatnyi írói termésnél: nyilvánosságot, ösztönzést adott a fiatal író indulásához.⁷

Az 1882-ben megjelent három cikke közül kettő a Békés május 28-i számában jelent meg. Az első vers („Ki a magasból . . .”) még 1881-ből, s a megjegyzés szerint Átyán írta⁸ A vers több egyszerű rímeltetésnél vagy szerelmi érzéseinek megszólaltatásánál.

A versben a „szerencse szült s becézgetett” leány iránt érzett vonzalma arra készíti a „sorsüldözött” Bródyt, hogy felfedje igazi énjét, kiábrándítsa magából a leányt.

Önzőnek, ridegnek tartja magát, a „gyarló kornak alakja”-t.

A gyűlöletnek bősziült polypja,
A nagyravágnak ördöge,
Ős, eredendő bűnök serege,
Bószén hadastul gyűlt ide.
S a hol te mind csak szentet látsz, a helyett:
a kétely rakott fészkeket . . .
Ártatlan lelked képzelt alakját,
Sirasd meg édes — és feledd!

³ Magyarország és a Nagyvilág, 1881. dec. 4.

⁴ Mogyoróssy János: Gyula hajdan és most. Gyula 1858.

⁵ Meggyőződése, hogy Attila birodalmának „gyül- és székvárosa” Gyula volt.

⁶ Békésmegyei Híradó, 1881. dec. 11.

⁷ Békés, 1924. aug. 17.

⁸ A helységnevének valószínűleg elírás; ti. a Szatmár megyei Atya, az Arad megyei Ágya és az esetleg számitásba jöhető Heves megyei Atánd községen kívül más hasonló nevű helység nem volt az akkori Magyarországon. Valószínű, hogy a Gyulától alig 20 kilométerre levő Ágya faluban írhatta a verset, s az elírás hangtani tévedés Bródynál vagy a nyomdásznál.

Egy töprengő, önmagával s a világgal elégedetlen fiatalember világnézete tükröződik a hat versszakban. Szentimentális alaphangulatát — melyet az utolsó két sor refrénszerűen ismétlődése erősít — nemcsak a 18 éves fiatalember szokványos érzésvilágával, hanem Bródy akkori konkrét helyzetével is magyarázhatjuk, igazolhatjuk.

A Békésnek ugyanabban a számában egy prózai művét is közölték: *Németh Berciről* című, politikai pamfletté váló önéletrajzi jellegű írását.

A cikk egy gyermekkori ártatlan történettel kezdődve a magyar parlamenti élet kritikájával zárul.

Nem kis gúnnyal mutatja be az ellenzék „szeretett és kimagasló” alakját, a kormány-párt „mumusát”, Németh Bercit, azaz „nagyságos Németh Bertalan országgyűlési képviselő úr”-at.

„Angol hidegvérrel mondja el a legkellemetlenebb szavakat, keveset gestikulál, nem vonja össze szemöldökét, homlokát, nem esküszik minden percben — csak beszél, s halotti csend uralkodik a »nemzeti játékszinben«. Olykor olykor meg homéri kacaj tör ki, mert tudni való, hogy Németh a parlament legnagyobb humoristája... de nem úgy, mint Jókai, ki jungleurkodik vele s humorizál, mert a humor eleme; de az ő humor a független a tárgytól.

... Köteteket lehetne megtölteni »bon motjaival«, sikerült élceivel...

Hevesben nem esik meg muri, hogy Németh Bercit legalább százszor ne idézzék.”

Bródy nem mulasztja el az alkalmat, hogy egy „apropos”-val Göndöcsre, a gyulai képviselőre ne terelje a szót, s egyben ítéletet ne mondjon a tiszakálmáni rendszer szavazó-gépezetéről.

„Bizony a jó Göndöcs Benedek itthon kényelmesebben szundikálhatna puha pamlagján; mint ama kemény zöld székben, ahol ráadásul még ki is nevetik: hogy legyenek otthon? Nassás uram, gondolja meg! azt az igent, amit előbb-utóbb ugyis kinyomint, tegye le a háznagy hivatalban előlegesen, vagy bizza meg Palya kollégáját, — majd el mondja ő annak idején —; aztán jöjjön haza: epedve várjuk!”

Alapos szarkazmus ez a 19 éves Bródytól.⁹

Németh Berci kedveit figurája Bródynak — s valószínűleg élő alak is, mint Göndöcs —, híres szakácstudományával később is előkerül írásaiban.

Göndöcs Benedek gyulai apátplébános — 1881-től 1887-ig Gyula országgyűlési képviselője — megtalálható Bródy későbbi írásaiban is: gyakran látta a Pestre kerülő író a Kispipában, amint amúgyis gömbölyűre kerekedett alakját Karikás bácsi gulyáslevesével táplálja. Egyébként Göndöcs jelentős szerepet játszott a századvégi Gyula életében: sok egészséges gazdasági és kulturális kezdeményezésnek volt elindítója.

A kettős — gyulai és egri — élmény azt bizonyítja, hogy ez az írása már Gyulán keletkezett.

Más jellegű, kidolgozásában sokkal szerencsésebb munkája az *Ádám*, a Békés decemberi számaiban folytatásokban jelent meg.¹⁰

Újból fővárosi élményeit dolgozza fel, amelyeket gyulai helyzetével összehasonlítva tud csak tisztábban látni, megfelelően értékelni. Itt döbben rá pesti életének, környezetének valóságára.

Az elbeszélés érdekes keveréke a Bródyt ért irodalmi hatásoknak: a romantikától a realizmusig, szentimentalizmustól a naturalizmusig.

„Néha a sors olyan, mint valami szentimentális író.

Csap olyan helyzeteket, mely tragikumnak még nem tragikum, de szomorúságra oknak, egy kissé sok” — kezdi az elbeszélést.

Ilyen volt Ádám élete is. Padszomszédja volt az iskolában, apátlan anyátlan árva, tanításból tartotta fenn magát.

„Önök talán nem is tudják, mit tesz az, 16 évvel s Budapesten leckeadásból élni? Tekintélyt szerezni és fenntartani már akkor, mikor még az iskolában a professzor jó magunkat is leszamaraz; ordítani az elkapatott, anyámasszonyos pesti gyermekekkel, mikor még mi is gyermekek vagyunk: nagyságolni a ténszasszonyt s kezét csókolni neki minden minutumban; azontúl megtérni, ha minden órán orrot ad s felmondással ijesztget; és mindezt olyan nagy összegért, melyet egy gavallér szivarra költ napjában...”

A tüdőbajt még családjától örökölte, szívbetegségét a robotban szerezte. Az iskolában alig tanult valamit — úgyszem nézi meg senki a bizonyítványát —, nagyúri szokásai voltak: nem ebédelt, nem szeretett tandíjat fizetni. Hamarosan ki is csapták az iskolából. A kicsapott diák házitanitónak sem kellett.

Egy évig hiába kutatott utána.

⁹ Békés, 1882. május. 28.

¹⁰ Békés, 1882. dec. 10. és 17.

„Egy csúnya ködös napon azonban csatakosan, rongyosan, kopott szájrétű köpönyegben en, mely csak térdig ért, betoppant hozzám Ádám. — Anyámék majd kinézték a szobából és én nem tudtam örömömben hova lenni . . .

Nagyon rossz színben volt és megvallotta, hogy éjjelre nincsen lakása.”

Ádám hírlapíró lett, a Közösség munkatársa, elkötelezettje a szocializmus eszméjének. Átszellemült arccal beszél az eljövendő szocializmusról:

„Minden ember egyforma — de nem szegény, sem nem gazdag, hanem megelégedett, szükségét nem ismerő, nincs koldus s nincs nábob; a szabadság is kopott eszme, mert eltűn a rabság—: ez ama jövő képe, melyet a szocializmus szent elve megvalósításul kifizűött . . . s nemsokára eljő az idő . . . !”

Közben azonban éheznek, lakása nincs, s éjjel titokban felkelve mohón eszi a barátja asztaláról elvett kenyérdarabot.

Tábora lesz a szocialisták között, de a vezérek eltávolítják. Lapokban elhelyezett verseiből él, könyvet ír a „nyomorúságról”.

Amikor ismét rátalál barátjára a külső Dob utcai szocialista gyűlésen, a romantikus hőst találja ott. A szocialista gyűlés drámaivá fokozott leírásában erősen érződik a francia példaképei hatása:

„Nem tudom, miféle állat címén viselte itt magát a legpiszkosabb lebuji, de én annak tartottam egyenest, s némi remegő idegességgel lementem a nedves penészes grádicsokon a sötét helységbe.

Nem vettek észre, hogy beléptem, s én egy sarokban húztam meg magamat, teljes kényelemmel szemlélhettem őket.

Egy nagy X lábú asztal körül, büzősen füstölgő petróleumlámpától megvilágítva, vagy tizen ültek. Előttük pohár, de nem borral, hanem keresztelt borszesszel teli. Egy-két urasabb tekintetű, pohos férfi előtt likörrel telt üveg.

A likört ivó urak vitték a szót, s roppant nagy pathosszal beszéltek a pálinkaivó népek . . .”

A gyűlésen a munkások egy része Ádámot kéri számon a vezetőktől. A szocialista vezetők be akarják feketíteni Ádámot, s az épp a kritikus pillanatban lép be,

„. . . de nem a rendes helyen, hanem a hátulsó ajtón . . . Szokatlanul jól nézett ki s nem volt rongyos.

Oda állott a meglepődött testvérek közé s halkán beszélni kezdett.

— Nem üres kézzel jöttem vissza bajtársak. Egy rokonom meghalt s kicsiny tőkepenzét reám hagyta. Mindössze 2000 forint az egész. Azért jöttem, hogy céljaitokra felajánljam.”

A pénzből folyóiratot indít, hogy a népet felvilágosítsa, de a „szocialista vezér — nyomdatulajdonos” az első szám után csödbe juttatta a veszélyes fiatalembert.

Kórházba, majd egy sajtóper miatt börtönbe kerül: „Legalább lesz hol kitélelnem” — mondja fanyar megnyugvással.

A sajtóper ismertté tette nevét; a lapok versengenek érte, de a börtönből már nem szabadulhat,

„. . . mert ott feküdt a fogház halottas kamrájában nyújtóztató padján . . . halva.

A fanyar mosoly ismét ott volt szederjes ajkán, mintha csak mondotta volna:

— Fránya pechem van nekem, akkor halok meg, mikor már meg lehetne élnem!

A parlamentben épen az időben vitatkoztak a börtönrendszerről. A jó Geörbő bácsi nagyon szidta a kormányt, úgy elkényezteteti az akasztófára való rabokat.”

Lehet, hogy Ádám valóban élő alak volt — kis rész kutatással talán tisztázni lehetne —, de sokkal valószínűbb, hogy a fiatal Bródy költői énjéről van szó: pesti nyomora, élete, tervei sokban hasonlítanak a főhősre. Ő is a nyomorról ír könyvet, mint Bod Ádám, s talán legkézzelfoghatóbb bizonyíték, hogy egy 1884-ben megjelent cikke alá maga írja oda egykori főhőse nevét: Bod (Bródi) Sándor.¹¹

*

A Békés 1882. december 3-án közli Bródy előfizetési felhívását novelláskötetére, melyet akkor még *Harc a boldogsáért* címen akart kiadni. A felhívás egyben Bródy irodalmi elveinek, elképzeléseinek első kifejtése is.

„Bródy Sándor előfizetési felhívást bocsát ki »Harc a boldogsáért« című, életképeket tartalmazó műre — írja a szerkesztő. — Bródy Sándor dacára annak, hogy nagyon fiatal ember a »Magyarország és a Nagyvilág«-ban napvilágot látott néhány csinos rajza után nem mondható kezdő ujoncnak az irodalomban, annyit pedig mindenesetre protestálhat magának, hogy várakozással nézzünk megjelenő műve elé. Előfizetési felhívását, melyben munkájának naturalista irányát jelzi, következőkben:

¹¹ Békés, 1884. febr. 24.

Minden fontoskodás nélkül, bár az előfizetési felhívások tradíciója ellenére, álljon itt egy pár szó ama irányról, melyben a kiadandó dolgozatok irattak.

Nem szándékom a naturalismust egynéhány copfos esztetikus rágalmi ellen védeni, mert a védelem erősebb kezekben van s nem szorul egy »homo novusra« — reám, mindazonáltal szükségesnek találok a nálunk még különösen idegenül hangzó szépirodalmi naturalismus álláspontját, jóakarató előfizetőim kedvéért igazolni.

A »litterature experimentale«-t első sorban s legfőképp pessimismus és erkölcstelenséggel vádolják nálunk azok, akik a fantásia alakító erejének mindenhatóságát vallják.

Vajon már most melyik elv pessimismusabb, a naturalistáké-e, kik az életet minden foltozgatás nélkül méltónak találják az író tárgyaul, vagy ama esztetikus uraké, kik a való élet rajzát ridegnek mondják?! És melyik morálisabb, az-e, mely e jelszavat hangoztatja: »nous sommes forts, nous sommes virils«, vagy melyik ilyenformán alakul: »és född el arcod a való elől, hogy hízelegness a hatalmas féreg, az emberiségnek; a szép legyen Rómád, hová minden utad vezessen!«

Ó ez a »szép«! Kedvenc páripája kopott kritikusoknak! Ez az a jelszó, melyet folyton a naturalismushoz vagdálnak: »mért tagadod a szép létezése s uralmát?! Hát ki s mivel tagadja? Azzal csak nem, hogy azt mondja: mindaz szép a művészetekben, ami igaz; szép pedig a közvetlenség minden idők s emberekre való hatásánál fogva.

És egyáltalán hol van az megírva, hogy a naturalismus kiküszöbölte a szépet? Zola műveiben? Tehet a naturalismust arról, hogy a kor társadalmi nagyobb arányban szolgáltatja a sarat, mint a sugarat? Tehet a naturalismus arról, hogy nagymestere a Dumas fiú babérait vágyik, és nem csak regényt ír, de egyszersmind s egyúttal társadalmi problémák megoldásán is fáradozik; s hogy e társadalmi problémák a piszokkal való közvetlen érintkezést követelik meg? S ki kívánna meg Zolától, hogy midőn a III-dik (sic!) császárság elvetemült, érzékiségbe süllyedt társadalmát festi, a Nábob »Joyense« családját lelje föl?! Hisz ha ezt teszi, első sorban az »optimista« s »erkölcsös« esztetikusok hurrogták volna le: »Uram, a korhúseget, azt nem hagyjuk...!«

Ezer a bűne a naturalismushoz, ha a ráfogásoknak hitelt adunk s ha nem, úgy csak egy: hogy korának hű fia s mint ilyen, az utolsó vonásig az apjára húz: a modern embernek önmagát adja. S ebben rejlik hatásának fő titka; azaz hogyhát fő bűne; ha ugyan bűn ez is. Mert vajon hogy emancipálja az író a kor ízlése, felfogása alól, ha hatni akar. Hatnia pedig egyáltalán kell. A jövő ezredévre csak a jós spekulálhat. Jónás óta pedig nincsenek jósök.

A kiadandó dolgozatok naturalistikus irányúak, mindazonáltal a magyar közönség még kissé kényes ízléséhez mérve. Szerző első dolgozatai lévén élénken érzi az erre vonatkozó magyar közmondás igazságát s így fölöttébb szerény igényekkel lép fel; s ha dolgozatai csak naturalistikus voltak miatt fognának elítéltetni: akkor reménye fölött elérte célját; ha pedig olvasója egyáltalán sajnálni fogja a művével eltöltött időt, még akkor is vigasztalni fogja magát, egy-némely dolgok, különösen pedig azzal: hogy — nem én vagyok az első és nem leszek az utolsó a ki ily sorban részesült.

A mű egy kötetben 15—20 iven és csinos kiállítással a jövő év február havában Budapesten a Révai testvérek bizományában fog megjelenni s az előfizetőknek azonnal szétküldetni.

Előfizetési ár fűzött példányért 1 frt 50 kr; díszkötésben 2 frt. Mely összeg a szerző nevére Gyulára a jövő év januárius 7-jéig kéretik beküldetni. — Gyűjtőknek 8 előfizető után tiszteletpéldánnyal szolgálunk.

B.-Gyula, 1882. november havában.

Tisztelettel:

Bródy Sándor¹²

Bródy a felhívással egyidőben gyűjtőíveket küldhetett szét ismerőseinek, mert 1883. január 7-én azoktól, akiknek »megjelenendő művem előfizetési felhívását illetőleg gyűjtő ívet megküldeni bátor voltam«, kéri a gyűjtőívek visszajuttatását »akár aláírás van rajtok, akár nincs.«¹³

A kötet kiadása azonban egyre késik »az irótól nem függő okok miatt«,¹⁴ s előbb októberre,¹⁵ majd novemberre ígérik,¹⁶ végül december 9-én közli a Békés, hogy a *Nyomor* kikerült a sajtó alól »igen diszes kiállításban«, s az »előfizetők részére már szét is küldetett.«¹⁷

¹² Békés, 1882. dec. 3.

¹³ Békés, 1883. jan. 7.

¹⁴ Békés, 1883. szept. 16.

¹⁵ Békés, 1883. okt. 7.

¹⁶ Békés, 1883. nov. 18.

¹⁷ Békés, 1883. dec. 9.

A novelláskötet néhány száz — Bródy András szerint háromszáz — példányban jelent meg, s a gyulai Dobay-nyomdában készült. Az író tíz évvel később újra kiadta, de néhány darabját kihagyta ebből a második kiadásból.

*

1883-ban — a *Nyomor* megjelenésén kívül — ismét három cikke jelent meg a Békésben. A január 21-i és 28-i számban *A vörös Diana* című elbeszélése, „B-i S-r” jelzéssel.

Hosszú szünet következik ezután, majd az év végén riportorozatot akar indítani „Gyulai titkok” címen.

Bródy már eddig is jószemű írónak bizonyult. Gyulára érve nemcsak a túlekedő nagyváros élménye formálódik benne irodalomná, hanem meglátja a Ferenc József-i idők kisvárosának bágyadt légkörét is, „hol a legnagyobb izgalom a cigánybanda és primása közt való meghasonlás”.¹⁸

A kiegyezés után kialakuló dzsentrivilág fojtogató légköre még jobban érezte hatását a kisvárosi megyeszékhelyen, ahol megfelelő tökéletes polgárság nem tudta ellensúlyozni a hivatalnok réteg hatalmát, arisztokratikus göggel különülhettek el a plebstól, s ahol a dzsentrimajmoló középrétegek legfőbb álma, hogy bekerüljenek a hivatali arisztokrácia péntek esti ultipartijainak valamelyik csoportjába.

„Az idősebb írások ott házas emberek, disznót hizlalnak, vásárok alkalmával uri emberekkel kártyáznak — írja gyulai írónkságát ecsetelve Bródy —, s mert kevés nadrágos ember existál az egész városban: az aljegyzők és egyéb kitünőségek te és tu vannak velők. Ez szól az ügyvédi írásokra is, kik helyzete mégsem olyan jó, mint a megyei, törvényszéki és városi írásoké.”¹⁹

Nem ismerjük, mi lett volna a Gyulai titkok programja. Az első és egyetlen megjelent cikk ennek a nyárspolgári életnek perifériáját támadta meg, az *Agglegények klubját*.²⁰

Éjfélről, a hivatalos záróra után alig fél tucat ember bérel a helybeli kávéházat: az agglegények klubja. A ptehos sarkantyús Gyalog úr, az egy-kiterjedésű Hosszukássy, a trabális Vállas, a Mátyás orrú kis deres ember és még néhányan. Közös elvük a női nem megvetése, s baráti összejöveteleiken felolvasásokkal ütök agyon a múltni nem akaró időt. A jelzett éjszakán „A ló és környülállásairól” beszél Gyalog úr, a társaság vezére.

A „Csümiő” aláírással megjelent kapcsolatot később Bródy is gyarló munkának nevezte. Nem így a szereplőnek vélt gyulaiak. Már a cikk első részének megjelenésekor felháborodott a gyulai civistársadalom, nemcsak azok, akik szerepelnek vagy szerepeltetve érezték magukat, hanem azok is, akik a Gyulai titkok folytatásától félték: mi lesz, ha a következő riport róluk szól majd.

„A kis kutya az utcán jobban érdekel, mint akármilyen remekmunka” — írja későbbi önéletrajzában Bródy²¹ arra célozva, hogy inkább az élet, mint a könyv érdekel. Arra nem gondolt, hogy amit meg lehet írni egy nagyvárosban, az tilos egy vidéki városkában, ahol minden és mindenki ismerős, ahol az emberek egyáltalán nem különbek, mint a nagyvárosban, csak éppen érzékenyebbek a kisvárosi pletyka iránt, s ahol semmi sem felháborítóbb, mint a helybeli honatyák és sznobjaik ultizós és ferblizós délutánjainak évtizedek óta meglévő zavartalanságát egy ilyen cikkel megzavarni.

„Csümiő” már a következő héten, a riport folytatásakor kénytelen nyilatkozni:

„Szívesen kinyilatkoztatom, hogy az »Agglegények klubja« című tárcában szereplő »finci« hadnagyot: »az ujjamból szoptam«, s hogy annak modelljeül legkevésbé szolgált az az úr, kit a gyulai pletyka, mint ilyen ajkára — mohó szájára kapott. Mindazonáltal megjegyzem, miképp eme kijelentésemre nem némi fenyegetés, hanem tisztán az igazság iránti hódolat indított. Egyébként is nem volt célom ama ominosus tárcában bárkit is megsérteni, hanem inkább s egyszerűen betölteni a tért. Hogy egynek vagy másnak a tér betöltésének mikéntje nem tetszik, arról nem tehetek, de nem is adok rá sokat. — Csümiő.”²²

A nem éppen megalázkodó nyilatkozat nem elégitette ki a gyulaiakat, hiszen minden tagadás ellenére is élő alakokról formálta szereplőit, s a kávéház Szidi kisasszonya sem lehetett kellemes helyzetben. Továbbra is találgatták a szerző kilétét, végül Bródy a lap következő számában nyilvánosság elé lép, hogy helyette megvádolt író társa feje felől elűzze a viharfelhőket s Daudet és Zola példájával megvédje írói jogait.

„Sok hü-hó semmiért!”²³

¹⁸ Az arckép vallomása, I. m. 300—303.

¹⁹ Uo.

²⁰ Békés, 1883. okt. 21. és 28.

²¹ Idézi: Hatvany Lajos: Emlékbeszéd Bródy Sándor felett. Századunk, 1931. 10—11.

²² Békés, 1883. okt. 28.

²³ Békés, 1883. nov. 4.

Ez a cím tulajdonképpen Sekszpír egy darabja fölé vagyon írva, de én bátran oda merem biggyeszteni ama zajnak cimerül, melyet »Agglegények klubja« című tárcám okozott. Bár nagyon kedvem volna megtagadni, de most mégis bevallom, hogy azt a tárcának nevezett gyengeséget én irtam, mert nem akarom, hogy annak odiuma az ártatlan »ismeretlenre« szakadjon. Egy siralmas »mea culpa« után — mely Apollóéknak szól — venném is a kalapomat s mennék a magam útjára, ha nem kiabálna legalább száz ajak felém, hogy »Hahó ecsem, megállj!«

Mert legalább is száz ember tart jussot ama nagyon kétes dicsőséghez, hogy őket pingáltam le ama ominosus tárcában, amelynek mindössze is — ha 5 alakja vagyon, sőt maholnap az sem fog meglepni, ha a németvárosi bakter elégtétel adásra szólít fel, mert »hogy kétségkívül őt akartam neveltségessé tenni a kávéház Sidi kisasszonyában...!«

Még nagyon fiatal vagyok, s máris kénytelen »Nil admirari!« Manapság nincs lehetetlenség, s én el vagyok készülve arra is, hogy egy szép napon, egy vagy más — vért kér tőlem. Tőlem, kinek magamhoz való vére is alig van! Hanem azért legyen meg kinek kinek az ő gusztusa, adok ha kérnek, de az nem lesz i n g y e n b e n !

Azonban addig is, míg bárki nemes apétitusának eleget tehetni szerencsém leend — álljon itt egy pár szó, ha úgy tetszik, egy tárca — egy tárcáról.

A világ két leghíresebb s legkiválóbb regényírója ma kétségkívül Daudet Alfonz és Zola Emil. Mind a kettő dél-francia s férfi korában javabeli. Még 15—16 év előtt mind a kettő ott boncolt a Salpetrière kórházban mint igénytelen orvosnövendék fakó emberi hullát s az izmok pecézése közben juthatott eszközbe: »Hát ha e helyett a tarka, változatos, pezsgő életet, az élő embert boncolnók?«

És regényírók lettek: a modern realismus alapvetői. Mint a tetemet boncolták egykor izekre, úgy boncolják ma az élő embert, kórjait, kötegeit az egyik műduni magányában (birtoka megér egy pár százezrest) a másik egy párizsi kunyhójában (mely a benne valóval együtt megér egy milliócskát.) De azért megmaradtak orvosnak. Nem ringatják ugyan magukat ama kétes reményben, hogy az általuk kimutatott bajokat a kimutatással együtt egyszersmind meg is gyógyítják: de hát a baj, ha megtudott, félig már meg vagyon gyógyítva.

Hanem magában ebben a tényben nincsen valami új, megtette ezt már előttük sok más nagy szellem, de a mód, mellyel ők reá mutattak a bajra, ebben áll a fő érdemük. Ugy festi a kort s állapotokat, hogy azt el kell hinnünk. Daudet le akarja írni a modern alapítás szélhámoságát. — Nosza keres és talál ismerősei között egy talián gründer, visszaemlékszik rája s mert hatalmas megfigyelő, hát nyilván áll előtte minden porcikája a jó urnak. De az is lehet, hogy folyton érintkezik vele; kánpja magát s lefényképezi a modellt. A matriszon egyet-mást igazgat s a talján gründer, az ő személyes ismerőse, megjelenik a »Nádob« bankárjának személyében. — Ugy lehet, hogy még a vezeték nevét is aláírja.

De nem azért teszi ezt, hogy az az egy néhány ember, aki személyesen is ismeri a modellt, így kiáltson fel: »Nini, hisz én ismerem e jó madarat!« Hanem azért, hogy a nagy közönség szőljon így: »Ejnye, mintha ismerném a mosziót!«

Ebben az egyszerű kijelentésben benn van az alak érdeme és sikere. Tudvalevőleg a szép művek hatásának fő titka az: mennyire tudja a költő olvasója lelkében ama illuziót felkelteni, mely véle a jelképezett alakot a való alak helyett elfogadtatja — valóul. Eme titoknak egyszerű nyitja: a minden művészetek alapját képező közvetlenség. Erre törekszik s ezzel éri el sikereit az említett két regény író. Mint a képzőművész ismétli az élet jelenségeit, Van Ostade ép úgy mint Knausz, nem a légből kapták jellemző zsanr alakjaikat s a rezes orru hollandus asszony s a német alföldi csepürágó még tán ma is tisztogat vagy grimaszokat csap valahol. De Zola is ölelte, vagy ha nem ölelte is úgy, bizonyonnyal ősmerte Satine kisasszonyt!

Vagy hogy e dőcögős magyarázatokat jobban megmagyarázzam, azt mondom, hogy valamint a képzőművész, ma már nem dolgozhat minta nélkül: ép úgy mintára vagyon szüksége az epikusnak, mert sem a festőnek elég idom és színismerete, sem az írónak annyi lélektani és invencionális ismerete nem lehet, hogy nélkülözni tudná a természetet. S amint joga van a francia udvari festőnek a biblia érzéki Évját Pampadour asszony alakjában jellemezni, épp úgy nem tilthatja meg senki Daudetnek, hogy a 3-ik francia császárság felületes és szédelgő, de gavallér és világfű államférfiához az egy tized éve elhunyt Morny herceg személyét válassza mintául, ha bár az egykor jöttevő princípális volt is.

Ami van a természetben az mindenkié. A Sahara porfellege ép úgy rendelkezésre áll a művésznek, mint egy hiuságban port verő ember; legyen bár az állam kancellár. Aztán szeretném is tudni, hogy melyik fontosabb s állandóbb jellegű természeti produktum: a Sahara pora, vagy egy államkancellár hiusága...?! A különbség arra gravitál, hogy míg a képző művész a formát s azok hangulatát, a költő annak elvont tulajdonait veszi tárgyául »az idő

egymásutánjában» — amint azt az esztétika alapvető műve a Laokon mondja. De ez nem tesz különbséget abban, hogy az író épp olyan szabad legyen modelljei megválasztásában, mint a képzőművész. S bár vannak társadalmi tekintetek, melyek ezt jobban korlátozzák, mint amazzt, mégis Daudet vagy Zola teljes joggal cselekszik akkor, midőn a jelen alapjaival foglalkozva a jelen embereit, ismerőseit festi . . .

És e sorok írója midőn e két nagymester legkisebb, de leghűbb tanítványának vallja magát: vindikálja magának a jogot, hogy — nagy példák gyenge követője lehessen.

Az »Agglegények klubja« sebbel-lobbal készült s így az én csekély értékű dolgaim között is tán a legcsekélyebb értékű. — Nagyrészt élő alakokat akartam rajzolni, de időm s a körülmények nem engedték, hogy azt realiter színezzem ki. Aztán meg úgy gondolkodtam: hadd lám csak mit mondanak bizonyos körökben hozzá?

Mit szólnak a sketschhez? abból akartam kiolvasni, hogy majd ha egész reális képet adok: mit fognak ahhoz mondani! Jó eleve fölhasant a »pereat«. Nem annyira a kérdéses tárcában jelzett alakok, mint ama részről, mely megijedt: »hogy már most ő következnek!« És folyt s mint hallok folyik ellenem »komplot.« Sőt az is tudomásomra jutott, hogy a vármegye egy bizonyos redaktora szokott módja szerint reám fog támadni, (vagy talán már reám is támadott?) »hogy tönkre tegyen«. A jó ur a megye közönségénél eljátszott becsületét, bizonyos körök előtt e sorok írójának megtámadásával akarja visszaszerezni! Ó nagyon jó uram, lehet, hogy én németül gondolkozom (bár szégyenemre legyen mondvá németül nem tudok), de ön amint látom egyáltalán nem képes gondolkodni! Egyszer már a tyukszemére hágtam önnek, hát vigyázzon: nehogy a nyakára találjak hágni . . .

Egyébiránt van szerencsém jelezni, hogy a »Gyulai titkokat« a szerkesztő ur engedelmével folytatni fogom.

Bródy Sándor''

Külön feladat lenne kimutatni Zola és Daudet hatását Bródy írói kifejlődésére. Bródy-nak előbb vázolt írói „ars poetica”-ja azt bizonyítja, hogy a francia naturalisták hatása első-sorban írói tudatának kifejlődésében jelentős: már fiatalon felszabadította a kor hivatalos irodalmi irányzata alól, ihletője volt egy új tartalmi és formai kifejlődésnek, a BródySándor-i „oeuvre”-nek, melyért a következő irónemzedék elődjének és mesterének tekintette.

Hetykesége, elszántsága mégiscsak megtört, mert a Gyulai titkok folytatása elmaradt. Bródyt vagy talán a „szerkesztő urat” jobb belátásra bírhatták a leleplezéstől féltő honpolgárok.

De mit számított ez már a magabiztos fiatalembernek. Könyve azokban a napokban jött ki a nyomdából, s 1884 elején már Pesten találjuk a Budapesti Hírlap szerkesztőségében. Onnan írja januárban a *Lázak* című karcolatait a Békés számára (Mikszáth- és Pálmay Ilka-láz, hírlapalapítási láz), és egy kis karcolatot az országgyűlésen tartózkodó Göndöcs Benedekről.²⁴ Ezt a cikket írta alá Bod (Bródy) Sándor néven.

Későbbiekben is vissza-visszatér a városba, különösen bátyja 1902-ben bekövetkezett haláláig látták gyakran a gyulaiak, s maga is szívesen emlékezett vissza a *Nyomor* „boldog és szép korszakára.”

Írásai fel-feltűnnek a Békésben ezután is.²⁵ Ihletője gyakran volt a Gyulán eltöltött két év élményanyaga. Az Emberek című kötetének megjelenésekor azt írja a Békés, hogy a kötet szereplői közül „az olvasó nem egyben ismerősrre talál.”²⁶

De a hagyomány gyulainak tartja a *Don Quixote kisasszony* keletkezésének indítóokát is. A regény szereplői annyira élők, hogy az idősebb nemzedék ma is ráismer egy-egy szereplőre, Kohn Dávid gyulai újságíró nevét pedig meg sem változtatta, hanem ott is a „hosszú Kohn” jelzővel szerepelteti.

Személyes emléket ma már nehéz gyűjteni Bródyról. Eltűntek azok a családok, akik kapcsolatban voltak az íróval. Életéről legtöbbet önmaga vall írásaiban. Megfelelő életrajz nélkül azonban ezeket felkutatni nehéz s felhasználni anélkül, hogy esetleg téves következtetésekhez jutnánk, kockázatos.

²⁴ Békés, 1884. febr. 24.

²⁵ Békés, 1886. ápr. 25. Bródy Sándor: Tavasz farsang

Békés, 1905. jan. 1. Bródy Sándor: Regény alakok

Békés, 1905. júl. 9. Bródy Sándor: A boldog szerelemről

Békés, 1906. okt. 21. Bródy Sándor: Krizantémum

Békés, 1907. dec. 29. Bródy Sándor: Vásár

Békés, 1914. febr. 8. Bródy Sándor: Hegedűs Gyula könyve

²⁶ Békés, 1888. júl. 8.